

Ανοίγοντας το Αρχείο Καβάφη

του Πρόδρομου Τσιαβού

Οι στόχοι και οι επιδιώξεις του Ιδρύματος Ωνάση, από την πρώτη στιγμή της απόκτησης του Αρχείου Καβάφη, ήταν σαφείς: Να διατηρηθεί και να διασωθεί το Αρχείο Καβάφη. Να παραμείνει στην Ελλάδα, ενιαίο και προσβάσιμο. Να καταστεί πραγματικά και ουσιαστικά ανοιχτό σε όλους.

Αυτή η τελευταία διάσταση του αρχείου, το άνοιγμά του δηλαδή, είναι η πλέον σημαντική. Κι αυτό, επειδή έτσι προστατεύει κανείς ουσιαστικά ένα πολιτιστικό αγαθό.

Μολονότι έχουμε συνηθίσει να κατανοούμε την προστασία αμυντικά, ως αποκλεισμό ή περιχαράκωση, τα πολιτιστικά αγαθά, ειδικά αυτά που έχουν παγκόσμιο και πανανθρώπινο χαρακτήρα, προστατεύονται όταν (επαν)έρχονται στο κέντρο της ζωής. Όταν μπορούμε να έχουμε πρόσβαση σε αυτά, όταν τα συνδέουμε με το σήμερα, όταν μπορούν να γίνουν αντικείμενο όχι μόνο επιστημονικής μελέτης, αλλά και έργο τέχνης, τραγούδι, χορός και παιχνίδι.

Η επιστήμη και ο πολιτισμός βρίσκονται –και πρέπει να βρίσκονται για ένα κοινωφελές ίδρυμα, όπως είναι το Ίδρυμα Ωνάση–, στο κέντρο της ζωής, και όχι στο περιθώριό της. Αυτό προσπάθησε και προσπαθεί να κάνει το Ίδρυμα Ωνάση με το Αρχείο Καβάφη.

Ένα αρχείο, όπως καλά γνωρίζουν όσοι ασχολούνται με αυτό, είναι ένα πολυδιάστατο, πολυεπίπεδο και συχνά απρόβλεπτο πλάσμα. Έχει, πριν από οτιδήποτε άλλο, μια **φυσική υπόσταση**: τα μέσα και τους υλικούς φορείς επί των οποίων έχει καταγραφεί το περιεχόμενο του αρχείου.

Αυτή η υλικότητα του αρχείου, ειδικά όταν αφορά στα χειρόγραφα ενός παγκόσμιου ποιητή, του Καβάφη εν προκειμένω, εκτός από την αίσθηση αμεσότητας της σύνδεσης με τον συγγραφέα και το ιδιαίτερο συμβολικό του βάρος, συνοδεύεται και από ορισμένα πολύ πρακτικά ζητήματα: Πού θα αποθηκευτεί, πώς θα συντηρηθεί, πώς και πού θα εκτίθεται.

Τα ζητήματα αυτά, που δεν είναι καινοφανή, αλλά συνοδεύουν κάθε αρχείο, είθισται να αντιμετωπίζονται μέσα από μια σειρά καλών πρακτικών που πρέπει –και πάλι– να ισορροπήσουν ανάμεσα σε δύο αντικρουόμενες ανάγκες: την ανάγκη της συντήρησης και διατήρησης του φυσικού αρχείου, αλλά και την ανάγκη της παροχής πρόσβασης σε ένα όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κοινό.

Το Ίδρυμα Ωνάση, γνωρίζοντας το αυτονόητο, ότι δηλαδή το φυσικό αρχείο πρέπει να διασωθεί, αλλά ταυτόχρονα πιστό στην αποστολή του να το καταστήσει προσβάσιμο, ξεκίνησε ένα πρόγραμμα διατήρησης, τεκμηρίωσης και διάθεσης του Αρχείου. Για το λόγο αυτόν, ο κανονισμός πρόσβασης στο φυσικό Αρχείο Καβάφη ακολουθεί τα διεθνώς αποδεκτά αρχειακά πρότυπα και τους επιστημονικούς κανόνες ηθικής και δεοντολογίας, ρυθμίζοντας την πρόσβαση κατά τρόπο που να διασφαλίζει τη διατήρηση της υλικής ακεραιότητας του Αρχείου και την ισότιμη πρόσβαση στο περιεχόμενό του. Η περίληψη του σκοπού της έρευνας στην αίτηση πρόσβασης στο φυσικό αρχείο αποτελεί πάγια τακτική όλων των αρχείων του κόσμου, όχι για να αποκλειστεί κάποιος, αλλά για να γίνει προτεραιοποίηση της πρόσβασης, σύμφωνα με τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης.

Οι περιορισμοί πρόσβασης στο φυσικό αρχείο μπορούν να ξεπεραστούν με τη διάθεση ενός **ψηφιακού αρχείου**. Λόγω της φύσης του ψηφιακού υλικού, η πρόσβαση σε αυτό μπορεί να είναι ουσιαστικά ανοιχτή και ελεύθερη, ενώ μπορεί να γίνεται σε χώρο με ειδικά τερματικά σε πρώτη φάση και διαδικτυακά σε δεύτερη φάση. Αυτός είναι ο στόχος του Αρχείου Καβάφη και, προκειμένου να τον επιτύχει, οι συνεργάτες του Ιδρύματος Ωνάση εργάζονται συστηματικά, με υπομονή και επιμονή, τα τελευταία χρόνια.

Η έννοια της ανοιχτής πρόσβασης στην επιστήμη, στα αρχεία, στις βιβλιοθήκες και στον πολιτισμό είναι πλέον μια σαφώς προσδιορισμένη από την επιστήμη έννοια, αλλά και κεντρική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης [1], των περισσότερων αναπτυγμένων κρατών, αλλά και των πιο σημαντικών κοινωφελών ιδρυμάτων διεθνώς (π.χ. το Wellcome Trust [2] έχει τέτοιες πολιτικές εδώ και περισσότερο από μία δεκαετία). Ανοιχτή πρόσβαση σημαίνει ότι το αρχείο είναι νομικά, τεχνικά και οργανωτικά ελεύθερα διαθέσιμο σε όλους με κάποιους ελάχιστους περιορισμούς που επιτυγχάνουν, πρώτον, τη διασφάλιση μιας ελάχιστης επιστημονικής δεοντολογίας και, δεύτερον, τη μέγιστη δυνατή προστασία των διανοητικών κοινών [3].

Ο πρώτος περιορισμός σχετίζεται με την *αναφορά της πηγής*. Ως πηγή, εννοούμε όχι μόνο τον συγγραφέα ενός έργου, π.χ. τον ίδιο τον Καβάφη ή τον Σεγκόπουλο κ.ο.κ., αλλά και το αρχείο από το οποίο προέρχεται, στην περίπτωσή μας το Αρχείο Καβάφη του Ιδρύματος Ωνάση. Επιπλέον, ο διαθέτης του υλικού μπορεί να προσδιορίζει και άλλες ειδικότερες λεπτομέρειες σε σχέση με τον τρόπο με τον οποίο επιθυμεί να γίνεται η αναφορά. Για παράδειγμα, συχνά ζητείται να αναφέρεται η διαδικτυακή διεύθυνση ενός πόρου, προκειμένου ένας ερευνητής να μπορεί εύκολα να έχει πλήρη πρόσβαση σε αυτόν. Είναι φανερό ότι ο περιορισμός αυτός έχει στόχο να αυξήσει την πρόσβαση, καθώς μας επιτρέπει να αναζητήσουμε καλύτερα έναν πόρο και να διασφαλίσουμε ότι προέρχεται από αξιόπιστη πηγή.

Ο δεύτερος περιορισμός αφορά στη διάθεση οποιουδήποτε έργου βασίζεται στο αρχειακό υλικό και είναι παράγωγο αυτού, με τους ίδιους όρους και προϋποθέσεις, όπως το ίδιο το αρχειακό υλικό. Ο όρος αυτός, που είναι ευρύτερα γνωστός ως *copyright* [4] ή «παρόμοιος διαμοιρασμός», επίσης έχει ως στόχο να ενισχύσει την ανοιχτή πρόσβαση στη γνώση. Σημαίνει ότι οτιδήποτε νέο παράγεται στη βάση ενός υλικού που έχει *copyright*, θα πρέπει και το ίδιο να είναι ανοιχτά διαθέσιμο και, μάλιστα, με όρους παρόμοιου διαμοιρασμού.

Μια πολιτική Ανοιχτής Πρόσβασης προσδιορίζει κυρίως τα ανωτέρω, δηλαδή τον τρόπο και τους όρους της ανοιχτής πρόσβαση στο περιεχόμενο ενός αρχείου, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο γίνονται οι δημοσιεύσεις σε σχέση με το περιεχόμενο αυτό. Προσδιορίζει δηλαδή κάποιους κανόνες, κυρίως δεοντολογικής φύσης, οι οποίοι σχετίζονται με τη δημοσίευση της έρευνας που βασίζεται στο αρχείο. Εκεί ζητείται να γίνεται αναφορά στην πηγή, στο βαθμό που είναι δυνατόν, τουλάχιστον το pre-print του αρχείου να είναι ανοιχτά διαθέσιμο σε κάποιο αποθετήριο ανοιχτής πρόσβασης και να δοθεί στο αρχείο κάποιο αντίγραφο, φυσικό ή ψηφιακό – ή, ακόμη καλύτερα, η ηλεκτρονική διεύθυνση της εν λόγω δημοσίευσης. Και πάλι, αυτό δεν γίνεται για λόγους καταστολής ή λογοκρισίας, αλλά για την προάσπιση της ανοιχτής γνώσης και των διανοητικών κοινών.

Ειδικά σε σχέση με το Αρχείο Καβάφη, το Ίδρυμα Ωνάση βρίσκεται στο στάδιο μετάβασης, από το ανοιχτό φυσικό στο ανοιχτό ψηφιακό αρχείο. Η πολιτική που θα ακολουθήσει είναι πλήρους ανοιχτής πρόσβασης για το σύνολο του ψηφιοποιημένου υλικού, με τους όρους που αναφέρονται παραπάνω. Η ανοιχτή πρόσβαση σε μεγάλο βαθμό ασκείται κατά έναν τρόπο που είναι φαινομενικά παράδοξος, αλλά αποτελεί πάγια τακτική στο χώρο της ανοιχτής γνώσης, δηλαδή με τη διατήρηση και άσκηση των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας.

Αξίζει να σταθούμε στο σημείο αυτό λίγο περισσότερο.

Το περιεχόμενο του Αρχείου Καβάφη, σε σχέση με την **πνευματική ιδιοκτησία** που υφίσταται επί αυτού, απαρτίζεται από τις ακόλουθες κατηγορίες υλικού:

- (α) τους υλικούς φορείς του αρχείου, επί των οποίων δεν υφίσταται δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας, αλλά εμπράγματο δικαίωμα που επιτρέπει στο Αρχείο Καβάφη να ρυθμίζει τη φυσική πρόσβαση σε αυτά·
- (β) το περιεχόμενο των κειμένων του Καβάφη: πρόκειται για έργα λόγου, τα οποία αποτελούν κοινό κτήμα, καθώς ο χρόνος διάρκειας του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας έχει παρέλθει·
- (γ) τα ψηφιοποιημένα αντίγραφα του αρχείου, επί των ψηφιακών εικόνων των οποίων το Αρχείο Καβάφη έχει πνευματικά δικαιώματα·
- (δ) τα μεταδεδομένα, ο κατάλογος και κάθε άλλο τεκμηριωτικό έργο επί του αρχείου, που έχει δημιουργηθεί ή έχει περιέλθει στο Αρχείο Καβάφη και επί του οποίου το τελευταίο έχει τα δικαιώματα·
- (ε) έργα τρίτων ερευνητών που έχουν πρόσβαση στο αρχείο και οι οποίοι διατηρούν δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας, αλλά με βάση τους όρους πρόσβασης στο φυσικό αρχείο ή στο ψηφιοποιημένο αντίγραφο αντίστοιχα.

Η πολιτική ανοιχτής πρόσβασης που επιθυμεί να εφαρμόσει το Αρχείο Καβάφη ακολουθεί τις ίδιες αρχές για κάθε στρώμα πνευματικής ή φυσικής ιδιοκτησίας του αρχείου:

- Η φυσική πρόσβαση ρυθμίζεται κατά τρόπο που να μην εμποδίζει ή παρακάμπτει την πολιτική ανοιχτής πρόσβασης στο ψηφιακό αρχείο. Για το λόγο αυτόν, απαγορεύεται η δημιουργία ψηφιακών αντιγράφων, τουλάχιστον σε αυτό το στάδιο ανάπτυξης του Αρχείου Καβάφη. Όταν θα πραγματοποιηθεί η πλήρης μετάβαση στην ψηφιακή πλατφόρμα, αυτά θα πρέπει να υπόκεινται στους ίδιους κανόνες με τα ψηφιακά αντίγραφα ανοιχτής πρόσβασης που παρέχονται από το ίδιο το Αρχείο.

- Το περιεχόμενο του αρχείου παραμένει κοινό κτήμα. Ωστόσο, ακόμη και το περιεχόμενο του αρχείου θα διατίθεται με κανόνες ηπίου δικαίου (soft law), στα πρότυπα της Euroropa [5], που θέτουν και για τα κοινά κτήματα τις ίδιες προϋποθέσεις: αναφορά πηγής και παρόμοια διανομή προκειμένου να προστατευτούν τα διανοητικά κοινά.
- Τα ψηφιοποιημένα αντίγραφα του αρχείου, καθώς και το σύνολο του τεκμηριωτικού υλικού, θα διατίθενται με άδειες Creative Commons [6] «Αναφορά Παρόμοια Διανομή» (έκδοση 4.0), διασφαλίζοντας αναφορά και παρόμοια διανομή.
- Τα έργα τρίτων ερευνητών, στο βαθμό που αποτελούν παράγωγα έργα, θα πρέπει κι αυτά να διατίθενται ανοιχτά, με προϋποθέσεις που θα καθοριστούν συνολικά, με κανόνα την ίδια άδεια «Αναφορά Παρόμοια Διανομή».

Η πολιτική του ανοιχτού, στην οποία είναι αφοσιωμένο το Ίδρυμα Ωνάση, αποτελεί έκφραση της συνολικότερης πολιτικής του Ιδρύματος στους χώρους του πολιτισμού, των τεχνών και των επιστημών, αλλά και της ευρύτερης πολιτικής κοινωφέλειας του Ιδρύματος. Πρόκειται για μια πολιτική που διέπει το σύνολο των δράσεων του Ιδρύματος και η οποία έρχεται να συμπληρώσει δράσεις που έχουν ήδη πραγματοποιηθεί. Οι περισσότερες από 7.000 υποτροφίες, η υποστήριξη 400 και πλέον πανεπιστημίων και η άνω των 40 ετών κοινωφελής δράση του Ιδρύματος Ωνάση συνηγορούν σε αυτή την κατεύθυνση. Επιπλέον, η πολιτική ανοιχτής πρόσβασης είναι μια πολιτική που πρέπει να συνοδεύεται από την αντίστοιχη τεχνολογική υποδομή και επιστημονική πολιτική.

Η **τεχνολογική υποδομή** που απαιτείται για το άνοιγμα των δεδομένων δεν εξαντλείται σε μια απλή ψηφιοποίηση. Συνεπάγεται επίσης: την ανάγκη να δημιουργηθούν τεχνολογικές πλατφόρμες που να επιτρέπουν, ανάμεσα σε άλλα, τη διάθεση του υλικού από σταθερό σημείο ψηφιακής απόθεσης· την ανοιχτή διάθεση των μεταδεδομένων, ιδανικά μέσα από ανοιχτές προγραμματιστικές διεπαφές· την τεκμηρίωση των διεπαφών· την κατάρτιση πολιτικών μακροχρόνιας ψηφιακής διατήρησης· την καταλογογράφηση και διασύνδεση τουλάχιστον με τις ευρωπαϊκές πλατφόρμες ανοιχτής πρόσβασης και δημοσιεύσεων. Αυτά όλα, πολύ απλά, συνεπάγονται σχέδιο και χρόνο και πόρους. Το Ίδρυμα Ωνάση έχει επενδύσει σε όλα αυτά. Είναι κατανοητή η αδημονία και η αγωνία των ερευνητών να αποκτήσουν ολοκληρωμένη πρόσβαση στο Αρχείο Καβάφη. Πρέπει, ωστόσο, να καταστεί επίσης σαφές ότι η ολοκληρωμένη ανοιχτή πρόσβαση απαιτεί χρόνο και οργάνωση, ώστε το αποτέλεσμα να είναι πραγματικά ουσιαστικό για την παγκόσμια ερευνητική κοινότητα.

Αλλά και η **επιστημονική προσέγγιση** που ακολούθησε το Ίδρυμα Ωνάση αποτελεί έκφραση της ίδιας πολιτικής ανοιχτής πρόσβασης. Στο πρώτο στάδιο ανάπτυξης του Αρχείου Καβάφη, το Ίδρυμα Ωνάση επέλεξε να προκρίνει αυτό που καλούμε «πληθυντική και διεπιστημονική έρευνα», μια έρευνα δηλαδή που προσπαθεί να φέρει σε επαφή με το έργο του Καβάφη ερευνητές από πολλούς κλάδους και με διαφορετικές επιστημολογικές και θεωρητικές αφετηρίες, με την ελπίδα ότι αυτή η ανοιχτή προσέγγιση θα φέρει στο φως νέες πτυχές του έργου του Αλεξανδρινού. Αυτό δεν σημαίνει ότι αναιρείται ή με οποιονδήποτε τρόπο απαξιώνεται το μέχρι τώρα έργο των Καβαφιστών. Το αντίθετο μάλιστα: το έργο αυτό θα πρέπει να αναδειχθεί και, μέσα από τις ψηφιακές πλατφόρμες, να συνδεθεί με το Αρχείο Καβάφη, δημιουργώντας ένα ανοιχτό σε όλους, ζωντανό και διαρκώς αυξανόμενο σώμα βιβλιογραφίας και έρευνας.

Στο επόμενο στάδιο ανάπτυξης του Αρχείου Καβάφη οι επιστημονικές δράσεις επεκτείνονται και ενισχύονται περαιτέρω, τόσο μέσα από την καταγραφή και ανανέωση της σχετικής βιβλιογραφίας και τη διαμόρφωση ενός εκδοτικού προγράμματος, όσο και μέσα από την ήδη δρομολογημένη δημιουργία Επιστημονικής Επιτροπής, που αναλαμβάνει συνολικά να συνδράμει συμβουλευτικά το Ίδρυμα στην κατάρτιση δράσεων, στην προκήρυξη υποτροφιών, στη διασύνδεση με ερευνητικά και επιστημονικά κέντρα και στην κριτική διάδοση του έργου του Καβάφη στην παγκόσμια επιστημονική κοινότητα. Οι μέχρι τώρα δράσεις του Αρχείου αποτέλεσαν ένα πρώτο και σημαντικό κεφάλαιο προς την κατεύθυνση αυτή. Με την καθοδήγηση και τη συμβουλή του επιστημονικού συμβούλου, των συνεργατών του Αρχείου Καβάφη και ειδικών ομάδων εργασίας, το Ίδρυμα Ωνάση διοργάνωσε ομιλίες, ημερίδες και εκδηλώσεις που έθεσαν κριτικά το θέμα της εξέλιξης των καβαφικών σπουδών στον 21ο αιώνα. Η ολοκλήρωση της ψηφιακής και ανοιχτής διάθεσης του Αρχείου θα μπορέσει να φέρει την έρευνα στο επόμενο της στάδιο.

Αντίστοιχα, **οι εκπαιδευτικές και πολιτιστικές δράσεις** που έχει πραγματοποιήσει μέχρι τώρα το Αρχείο Καβάφη επίσης αντανakλούν την προσήλωση του αρχείου στο Ανοιχτό. Η διοργάνωση καλοκαιρινών σχολείων, εργαστηρίων, εκδηλώσεων και δραστηριοτήτων είχε ως στόχο ο Καβάφης να έρθει πιο κοντά σε ένα ευρύτερο κοινό, ειδικά μικρότερων ηλικιών. Η δημιουργία ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού και εργαλείων που θα επιτρέψουν την εμβάθυνση στο υλικό, και μέσα από τη διάθεση του ψηφιακού αρχείου, θα συνεισφέρει περαιτέρω στις δράσεις αυτές.

Το άνοιγμα ενός αρχείου, το άνοιγμα του Αρχείου Καβάφη, είναι μια υπόθεση πολύ δύσκολη, αλλά και πολύ απλή.

Είναι δύσκολη υπόθεση, γιατί απαιτεί τεχνική, νομική και οργανωτική δουλειά που συνεπάγεται χρόνο και δεν γίνεται κατανοητή παρά μόνο όταν ολοκληρωθεί και το αρχείο καταστεί πραγματικά προσιτό και προσβάσιμο σε όλους. Είναι δύσκολη, γιατί μας ζητά να βγούμε όλοι μας, λιγότερο ή περισσότερο, από την ασφάλεια που μας δίνει η περιχαράκωση σε προκαθορισμένους ρόλους, επιστημονικούς κλάδους και θεωρητικές προσεγγίσεις. Είναι δύσκολη, γιατί απαιτεί να ξεπεράσουμε την προκατάληψη ότι προστασία σημαίνει φράχτης και αποκλεισμός και να καταλάβουμε ότι προστασία σημαίνει άνοιγμα στη ζωή και στην άποψη του άλλου.

Είναι όμως και μια απλή υπόθεση. Είναι απλή, γιατί βασίζεται στην κοινή μας αγάπη για τον Καβάφη. Είναι απλή, γιατί το νέο έρχεται μέσα από την –έστω και με αντιθέσεις– σύνθεση. Είναι απλή, γιατί το άνοιγμα του Αρχείου Καβάφη είναι υπόθεση όλων μας.

**Ο Δρ Πρόδρομος Τσιαβός είναι Υπεύθυνος Ψηφιακής Ανάπτυξης στη Στέγη του Ιδρύματος Ωνάση, διδάσκει το μάθημα των «Νομικών και Ηθικών πλευρών των ανοιχτών δεδομένων» στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών και έχει εκτεταμένη εμπειρία σε θέματα ανοιχτής πρόσβασης, επιστήμης και δεδομένων. Από το 2004 έως το 2015 συντόνιζε την ομάδα μεταφοράς των αδειών Creative Commons στο Αγγλικό Δίκαιο, ενώ συμμετείχε και στη μεταφορά των αδειών Creative Commons στο Ελληνικό Δίκαιο. Υπήρξε ένας από τους εμπειρογνώμονες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την κατάρτιση της Οδηγίας για την περαιτέρω Χρήση Πληροφοριών του Δημοσίου Τομέα και έχει καταρτίσει το νομικό και οργανωτικό πλαίσιο για ορισμένες από τις βασικότερες ηλεκτρονικές και ερευνητικές υποδομές ανοιχτής επιστήμης στην Ευρωπαϊκή Ένωση (OpenAIRE, European Open Science Cloud, META-SHARE, CLARIN και DARIAH).*

[1] Η ανοιχτή πρόσβαση (Open Access) ειδικά και η ανοιχτή επιστήμη (Open Science) εν γένει αποτελούν κεντρικές ευρωπαϊκές πολιτικές [βλ. ενδεικτικά <https://ec.europa.eu/research/openscience/index.cfm?pg=openaccess> και COMMISSION RECOMMENDATION of 17.7.2012 on access to and preservation of scientific information C(2012) 4890 final] και βασικό πλώνα του Ψηφιακού Θεματολογίου για την Ευρώπη 2020 σε σχέση με θέματα ανάπτυξης και καινοτομίας [βλ. και ERA Progress Report 2016, Report From the Commission to the Council and the European Parliament. The European Research Area: Time for implementation and monitoring progress COM(2017) 35, ιδίως σελ. 8 επ.].

[2] Οι πολιτικές ανοιχτής πρόσβασης του Wellcome Trust αποτελούν πρότυπο για τις συνολικές πολιτικές ανοιχτής πρόσβασης του Ομίλου Ωνάση, ως ένα παράδειγμα πολιτικών κοινωφελούς ιδρύματος που από πολύ νωρίς έχει υιοθετήσει το ανοιχτό ως κεντρικό άξονα πολιτικής τόσο για τη χρηματοδότηση των επιστημών ζωής (<https://wellcome.ac.uk/funding/managing-grant/open-access-policy>), όσο και για τη βιβλιοθήκη του (<http://wellcomelibrary.org/what-we-do/wellcome-library-open-access-fund/guide-to-the-open-access-fund/>).

[3] Για τον ορισμό της Ανοιχτής Πρόσβασης, βλ. την κλασική εργασία του Peter Suber (<http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/overview.htm>).

[4] Για μια απλή εισαγωγή στο Copyleft, βλ. <https://copyleft.org/> και <https://www.gnu.org/licenses/copyleft.el.html>.

[5] Για τις προτάσεις πολιτικής Ανοιχτής Έρευνας της Europeana, βλ. http://pro.europeana.eu/files/Europeana_Professional/Publications/Europeana%20for%20Research%20Policy%20Recommendations.pdf, για την πρότυπη διαχείριση βλ. <http://www.europeana.eu/portal/el/rights.html>, για τη σημασιολογική αποτύπωση δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας βλ. <http://pro.europeana.eu/page/available-rights-statements>. Εξαιρετικά σημαντικοί είναι οι κανόνες δεοντολογίας ή κανόνες ηπίου δικαίου (soft law) που προτείνει η Europeana για το υλικό που είναι Κοινό Κτήμα (Public Domain) και που επαναλαμβάνουν τις αρχές της Αναφοράς και της Παρόμοιας Διανομής.

[6] Οι άδειες Creative Commons είναι τυποποιημένες άδειες που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από οποιοδήποτε φυσικό ή νομικό πρόσωπο, προκειμένου να επιτευχθεί η νόμιμη διάθεση έργων που προστατεύονται από δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας με τρόπο που να επιτρέπει την ανοιχτή περαιτέρω χρήση τους. Για μια εισαγωγή στις άδειες αυτές, βλ. <https://creativecommons.org/licenses/?lang=el> και <https://creativecommons.ellak.gr/fylladio/>.